

Висновок № 3

Що цікавого в розрізах бастионів кінця XVII століття? Є в письмових джерелах згадка про те, що тодішнього білоцерківського старосту Яна Острозького в кінці XVI ст. вибили із замку, захопивши його величезну бібліотеку та збірку листів, які були в подальшому знищені. Відомо, що їх спалили десь на території замку.

Під час нинішнього дослідження цього бастионного валу у верхній частині засипки знайдено дві актові печатки. Отож письмова згадка про знищення бібліотеки і великого архіву листування Острозьких знайшла своє підтвердження в розкопі. Отже, було знищено бібліотеку і документацію, а потім землю, на якій це відбулося, використали для насипу бастионної фортеці.

Висновок № 4

Заслуговує на увагу й історія подальшого заповнення досліджуваного об'єкта. Оскільки певний час тут розташовувалися конюшні, то, очевидно, під кінець XVIII ст., коли змінилася ситуація і цими землями оволоділа Московська держава, потреба в гарнізоні та в утриманні великої кількості коней відпала. Цю споруду почали вже використовувати як звичайне сміттєзвалище, закидаючи туди і відходи тваринництва, і всіляке сміття, котре збиралося на території фортеці.

Те, що скидали, періодично засипали шаром землі. І ось саме по ньому добре простежуються

присутні культурні нашарування XIV ст., XV ст., XVI ст. Але найцікавіше те, що тут виявлено безліч знахідок, пов'язаних із давньоруським часом, - це великі шматки плінфи⁴, цем'янковий розчин, котрим кріпилася плінфа, каміння. Були там і фрагменти людських кісток, адже біля давньоруських храмів, зазвичай, розбивалися прицерковні цвинтарі.

Свого часу Руслан Орлов про-

Кістяна накладка та спусковий гачок від рушниць XVII ст.

водив дослідження залишків фундаменту давньоруського храму і католицької каплиці, котра потім була на цьому місці. Частину храму знищено великою перерізною ямою.

Довго велися наукові дискусії про те, хто ж це зробив? Чи це під час перебудови міста в XIX ст., чи

це вже за часів радянської влади? Проте засипка цього об'єкта (конюшень) вказує, що це почали робити вже в другій половині XVIII ст. Саме звідти, з фундаменту давньоруського храму, брали землю і пересипали сміттєзвалище, аби позбутися смороду.

Імовірно, наші попередники навіть не знали про розташування тут давньоруського храму і поховання. Інакше вони б цього не зробили.

Між іншим...

Знайдено старовинні монети (близько 40) - соліди, які були найдрібнішими грошовими одиницями Речі Посполитої. Потрібен ще певний час для їх обробки, але ці знахідки вже зараз допомагають розібратися у складній стратиграфії⁵ цього місця, бо життя тут вирувало постійно: на місці однієї споруди будувалися інші, робилися досипки, вирівнювалися, потім знову зводилися нові споруди. Власне, наявність монет допомагає розібратися у знайденому матеріалі, більш точно його датувати, а головне - детально окреслити етапи будівництва самої фортеці.

Знайдено ще одну цікаву річ - плюмаж. Це металева конусоподібна втулка із закрученими променями, які розходяться від

го залізного віку, і в давньоруський період. Воно пов'язувалося здебільшого з військовою справою та обороною рубежів. А результати розкопок білоцерківської фортеці яскраво свідчують, що тут перетиналися важливі торговельні та військові шляхи.

Отож місто-фортеця, заснована ще в 1032 році князем Ярославом Мудрим, продовжувало функціонувати далі як урбаністичний центр. А сьогодні це сучасне, найбільше в Київській області місто, що має майже тисячолітню історію, якою пишуться гідні нащадки своїх славних пращурів.

Максим Квітницький:

- Особисто мене пам'ятка вразила досить сильно, оскільки я бачив різні фортифікаційні споруди, працював з ними, але білоцерківський бастион так серйозно й ретельно досліджується вперше. Знайдений матеріал разом із письмовими джерелами допоможуть нам зробити реконструкцію розвитку Білої Церкви тих часів, а саме: розвинутого і пізнього середньовіччя. Хочу сказати, що все це було б неможливим без підтримки Костянтина Єфименка, бо він дійсно розуміє, наскільки ці дослідження нас збагачують, у першу чергу, духовно й дають можливість місту стати прекрасним туристичним центром Київщини.

СЛОВНИЧОК ІСТОРИЧНИХ ТЕРМІНІВ

¹ **Фортифікація** - зведення укріплення, оборонних споруд.

² **Бастион** - укріплення різного типу, фортеця, цитаделя, оплот.

³ **Городні** - це дерев'яні зруби з колод, щільно притиснутих одна до одної і розташованих у декілька рядів. Між ними затрамбовували ґрунт, аби вал давньоруського міста-фортеці не опливав.

⁴ **Плінфа** - тонка плитчаста цегла давньоруського часу. Старовинний будівельний матеріал.

⁵ **Стратиграфія** - система розташування шарів різних історичних періодів у землі, що відкладаються століттями і в сукупності називаються в науці культурним шаром.

Фрагменти керамічного посуду та полив'яних кахлів

Ретельне дослідження кожного сантиметра ґрунту